

В. Ф. Солдатенко

**УКРАЇНЦІ
НА ШЛЯХУ
САМОСТВЕРДЖЕННЯ**

**Історико-історіографічні екскурси
в минуле міжнаціональних стосунків**

Монографія

Київ
Видавництво Ліра-К
2023

УДК 94(477):172.4]:327.5](02)
С60

Рецензенти:

В. М. Литвин, доктор історичних наук, професор, академік
НАН України

О. М. Любовець, доктор історичних наук, професор

В. В. Стрілець, доктор історичних наук, професор

Солдатенко В.Ф.

С60 Українці на шляху самоствердження. Історико-історіо-
графічні екскурси в минуле міжнаціональних стосунків :
монографія. Київ : Видавництво Ліра-К, 2023. 550 с.
ISBN 978-617-520-651-5

В монографії робиться спроба розкрити процес самоствердження української нації, один із визначальних етапів якого припав на надзвичайно крутий злам історії – революційну добу перших двох десятиліть ХХ століття і розвивався у непростих взаємостосунках з оточуючими етнічними спільнотами, а також тими народами, країнами, міждержавними коаліціями, які грали в тогочасному світі першорядні ролі і кардинально впливали на долю України. Науковий аналіз дозволяє з'ясувати додаткові важливі аспекти формування концепції української соборності, зрозуміти і оцінити чинники, які сприяли і гальмували її втілення в життя.

Для всіх, хто цікавиться історією нашої Батьківщини.

УДК 94(477):172.4]:327.5](02)

ISBN 978-617-520-651-5

© Солдатенко В.Ф., 2023

© Видавництво Ліра-К, 2023

ЗМІСТ

Передмова	4
Глава I. Нація українців: до феномену самоствердження	17
1. Першовитоки і розвиток етнічного самоусвідомлення.....	19
2. Передреволюційні збурення початку ХХ століття й національно-політичні прагнення українства.....	26
3. Революція і проблеми національного самовизначення.....	34
4. Нація і державність у вирі Громадянської війни	93
5. На роздоріжжях історичного вибору	155
Глава II. Народи-сусіди: парадигми взаємин	208
1. Росіяни	210
2. Білоруси	275
3. Молдовани й румуни	306
4. Угорці й австрійці	327
5. Кримські татари	373
6. Поляки.....	388
7. Чехи і словаки	419
Глава III. На перетинах векторів геополітичних процесів	427
1. Німці.....	428
2. Французи.....	470
3. Англійці	512
4. Американці (спільнота США)	520
5. Турки	529
6. Болгари.....	536
Заклучення	542

ПЕРЕДМОВА

Намагаючись розібратися у складних процесах сьогодення, прагнучи зрозуміти, передбачити, до чого вони можуть привести в ближчому й дальшому майбутньому, практично кожна особистість подумки поринає в історичне минуле. І це цілком природньо. Там доволі швидко «проступають» контури, відкриваються коріння багатьох сучасних проблем, знаходяться аргументи на користь, або, навпаки, на спростування тих чи інших міркувань, висновків, узагальнень. Від них зручно і справді можна вдаватися до дальших умоглядних конструкцій.

Навряд чи хто візьметься заперечувати, що, скажімо, російсько-українські суперечності, які набрали нині неймовірно трагічних проявів, привели до кривавої, спустошливої війни між двома великими слов'янськими народами, не зародилися ще в імперську добу і не примножилися, не урізноманітнилися, загострилися в радянський і пострадянський час. Праві будуть і ті, хто справедливо вбачає зав'язки, скріплення карколомних вузлів українсько-польських взаємин як у далекому середньовіччі так і в багатьох непростих ситуаціях ХХ століття, коли історичні долі етносів знову переплелися. Не можна відмовити в присутності елементів здорового прагматизму в міркуваннях і тих, хто на нинішні геополітичні тенденції споглядає з пильним урахуванням закарбованих у чемній пам'яті нації фактах ставлення західноєвропейських країн, їхніх заокеанських союзників щодо державотворчих зусиль і соборницьких поривань українства в подіях і більш як сторічної давнини, і катаклізмів Другої світової війни...

Посилань на подібні підходи можна знайти безліч, і продовжувати нанизувати їх можна просто безкінечно. Інформаційні потоки буквально щоденно засвідчують щодо цього підвищення градусу політичних, наукових, и також побутових («вуличних») стихійних дискусій, фіксують кипіння пристрастей в різноманітних емоційних зіткненнях.

Не завжди апеляції до минулого здійснюються достатньо професійно, переконливо, коректно, а іноді й неупереджено. Хоча по-

дібний ефект загалом зрозумілий, практично неминучий, усе ж відразу хотілось би висловити принципову схильність до тих сегментів суспільної думки, досвіду порівняльного аналізу, в основі яких лежать раціональні історичні знання, об'єктивно обґрунтовані, наукові логічні вибудови й вивірені теоретичні концепції.

Можливо, й можна було б усвідомлено налаштуватися на «примиренську хвилю», намагатися заспокоїливо стверджувати: у кожній позиції, її аргументації є якась своя рація, або хоч певна її доля. Однак, навряд чи це привело б опонентів до втихомирення, компромісів, консенсусу. Та й чи завжди подібна позиція була б виправданою, не вела до визнання правомірними й хибних, навіть шкідливих (причини можуть бути різними) поглядів, що, частіше за все, лише віддаляють від жаданої істини.

Не можна сказати, що завжди і в усьому тут може зарадити звернення до наявної історіографії. Ні для кого не секретом залишається небезпідставна, почасти зростаюча недовіра читацького загалу до історичної літератури. Хтось обґрунтовано вбачає, а хтось інтуїтивно відчуває вплив на публікації різних років політичної кон'юнктури, часом вдаліші, а іноді – й примітивніші, грубіші, як правило, дилетантські, спроби підлаштуватися під чергові «потреби і вимоги часу». Відомому вченому М. Покровському приписують висловлювання, згідно якого історична наука є нічим іншим, як політикою, повернутою в минуле. І хоча професійні науковці, як правило, запевняють що насправді це не так, що в основі фахових досліджень і публікацій лежить тисячоліттями напрацьована, досконала методологія, факти, документи, спростувати поширені уявлення й оцінки не так-то легко.

Поставивши за мету аналіз доволі широкого предмету історичних феноменів – подій, явищ, процесів в їх конкретизованому етнічно-державно-інституційному вимірі, гадається було б невинуватим обмежитись кількома «вирваними» прикладами на підтвердження наведених зовсім не оригінальних, доволі поширених спостережень і уявлень. Краще це зробити, так би мовити, ексклюзивно, безпосередньо щодо кожного окремого елементу – сюжету вивчення і розгляду.

Як видається, задум можна раціонально реалізувати на запропонованому структурному зрізі подачі змісту монографії. Усвідомлю-

ючи його певні складнощі, він усе ж, за попередніми розрахунком, передбаченням, здатен наблизити до аргументованого з'ясування найважливіших уявлень про дію головних, стрижньових чинників у стосунках українського соціуму з тими народами, націями, в яких заявляла про себе, поставала й зміцнювалася перед світом одна з найчисельніших слов'янських спільнот більше як століття тому.

Більш-менш строгої, жорсткої орієнтації на хронологічні рамки (календарні параметри) дослідження, як гадається, здійснювати не варто, хоча основна увага безперечно, має бути сфокусована на подіях і процесах початку ХХ століття, його перших десятиліттях. Саме в ту переламну епоху дійшло до категоричної відмови від усталених довготривалих історичних традицій і закладалися підвалини того світоустрою, який визначав зміст дальшого поступу української нації у взаєминах, співдії з міжнародним оточенням. Саме тоді було дано старт доленосним кардинальним зрушенням в усьому різноманітті життєвих тенденцій – і позитивних, і негативних, і в їхніх непростих, не завжди передбачуваних і одномірних переплетіннях, калейдоскопічних трансформаціях.

Однак, зрозуміло, що в кожному окремому випадку становлення і розвитку стосунків між націями грані наближені. умовні, рухливі. Адже історичний поступ в конкретних проявах здійснювався далеко не синхронно, не паралельно, зумовлювався значним комплексом внутрішніх і зовнішніх обставин. В одних випадках для розуміння суті поставлених проблем доведеться з неминучістю заглибитись у попередні роки і епохи, у передісторію, без чого важко зрозуміти складні, сформовані вже ситуації (хоча трапляються і труднощі з браком фактів, документів для задоволення інтересу щодо деяких моментів). В інших – не доцільним і не логічним буде формально «дотягувати» розгляд завершених на попередніх етапах процесів, скажімо, обов'язково до кінця 1920, чи 1922 р., не виправдано втручаючись при цьому у події, які лише кластимуть початок розвитку якісно інших тенденцій, завершення яких прийдеться на більш далекі часи.

Апогейним в означеному часовому відтинку, звичайно, було практично його останнє п'ятиріччя – 1917-1920-1922 рр. – час найкрутіших зламів, найрадикальніших суспільних новацій. Однак, їхню зумовленість і предметну сутність значно легше зрозуміти через з'ясування тенденцій, які зародилися і дуже динамічно,

бурхливо розвивалися саме в останні роки що передували революційному вибуху, власне стали його оранічним підґрунтям, сутнісною прелюдією

Для осягнення стрижньової, та й глибинної сутності проблеми пропонується широке, цільове використання терміну «**самоствердження нації**». Саме по собі це поняття не нове і видається зовсім не складним, доволі прозорим, зрозумілим. Однак воно порівняно нечасто зустрічається в новітніх публікаціях, хоча може логічно й сутнісно охопити якщо не все, то, принаймні, головне й найістотніше, що можна зарахувати в актив нації, яка прагнула подолати залежний стан, в якому опинилася через колишні несприятливі обставини, і крок за кроком домагалася такого рівня переконливого, авторитетного впливу на оточуюче середовище, який забезпечував потрібні права і можливості реалізації власного інтересу (принаймні, щоб такі права і можливості були елементарно достатніми). І чи подобалось би це кому, чи ні, однак з тим мали погодитись і рахуватись усі інші соціуми, спільноти, з якими доводилося мати справу.

Парадокс історичного поступу українства доволі предметно підмітив О. О. Рафальський, коли у вступі під інтригуючою назвою «Найбільша легенда слов'янської історії» до книги «Переяславський договір України з Росією» зазначив: «Немає іншого великого етносу, тим більше такого, який мешкає в самому центрі Європи на своїй автохтонній території, власна державність якого вимірювалася би кількома десятками років за часів пізнього середньовіччя і трохи більш як десятиліттям нині»¹. Щодо хронологічних показників слід, звичайно, врахувати, що монографія побачила світ мало не два десятиліття тому. З наведеною ж сентенцією особливо не посперечаєшся: все так і було. Хіба що уже й з висоти сьогоденної більше як тридцятилітньої відстані, пройденої сучасною Україною, можна додати – процес самоствердження української нації, її державності виявився надзвичайно довготривалим і неймовірно складним, вкрай суперечливим. А останнім часом обернувся ще й на трагічно кривавий, змушує націю доводити право на існування, незалежну суверенну державність в збройному

---

¹ Рафальський О. О. Переяславський договір України з Росією 1654 року. Ретроспективний аналіз. К., 2004. С. 3.

спротиві одній із наймогутніших військових потуг у світі – армії сусідньої Російської Федерації.

Коли мова заходить про потенціал і реальні спроможності нації, держави, одним із неодмінних критеріїв виступають їхні масштаби, розвиток у всебічних параметрах, внутрішня єдність і здатність на спільні дії. В даному конкретно-історичному вимірі щодо української нації на одне з чільних місць висувалася проблема соборності, згуртування сил задля розв'язання відповідальних, вагомих завдань. І тут надзвичайно важливо з'ясувати, які спільноти об'єктивно сприяли вирішенню нагальної проблеми, які реально заважали, були ворогами. Окрема мова про тих, від поведінки яких мало, а то й нічого не залежало. Відтак позначений аспект є одним із неодмінних, ключових, визначальних. Він грає роль своєрідного «лакмусового папірця», доволі об'єктивного, практично безпомилкового «тесту» для оцінки справжнього ставлення різних суб'єктів до назрілих українських проблем.

Слід, звичайно, враховувати, що поняття «самоствердження нації» на певних етапах історичного процесу, в конкретних ситуаціях і випадках перехреснується, «перегукується» з іншими науково-політичними і дипломатичними категоріями, органічно доповнюється ними – такими, як, скажімо, самоусвідомлення, суб'єктність, самоідентифікація, самодостатність, саморозвиток, самовдосконалення, самореалізація та ін. Кожне зі згаданих понять, відбиваючи, означаючи, символізуючи окремі сегментні складові узагальнюючої («синтетичної») проблеми самоствердження, цілком правомірно застосовувати в лексичному сенсі у відповідних предметно-логічних співвідношеннях.

Про істотну актуалізацію згаданих аспектів (сторін, параметрів, вимірів) феномену України свідчать новітні дослідження, які здійснюються установами секції суспільних і гуманітарних наук Національної академії наук України. Серед них є доволі близькі, пошукові в своїй сутності, до задуму пропонованих студій¹.

---

¹ Див., напр.: Дорнік В., Касьянов Г., Ліб П., Ляйдінгер Г., Міллер А. Мусял Б., Расевич В. Україна між самовизначенням та окупацією : 1917-1922 роки. К., 2015. 512 с.; Україна як цивілізаційний суб'єкт історії та сучасності. Національна доповідь. К., 2020 356 с.; Українське століття (1921-2001): витоки, уроки, перспективи державотворення. Нариси. К., 2021. 560 с.; Україна й українці в постімперську

Розв'язання життєво важливої, амбітної, але природної, закономірної проблеми самоствердження української нації детермінувало необхідність, по-перше, розробки відповідної ідейно-теоретичної концепції, і, по друге, застосування чималих цілеспрямованих зусиль, дій етнічного загалу для досягнення визначених і добре усвідомлених цілей, цінностей.

Зрозуміло, що позначене другим завдання, за великим рахунком, охоплює практично усі суспільні процеси, що наповнювали в перші десятиліття ХХ століття національно-визвольний рух, Українську національно-демократичну революцію, перші міжнародні і міждержавні контакти й доленосні рішення. Охопити в одному виданні всі напрямки діяльності етносу, скажімо, хоча б у зовнішньополітичній сфері – політичні, економічні, культурні, наукові, дипломатичні зв'язки (і лише серед них – функціонування представництв¹, місій тощо) й інше просто фізично неможливо.

Виникають і ускладнення дещо іншого роду. Державне будівництво в Україні відзначалось множинністю політично-правових моделей, намагань їхньої реалізації, що вдавалося з різним ступенем успіху. Однак, здійснюючи свій вплив на оточуюче середовище, викликаючи в міжнародному співтоваристві відмінні реакції, це не могло не впливати на процес ствердження українців у світі. Так, з опануваннями владою в Україні, органи радянської державності, втілюючи свої плани в становленні соціалістичного ладу, здійснювали масові, енергійні кроки для входження в міжнародний простір, ствердження в ньому. Тривалий час це знаходило втілення в діяльності міністерств закордонних справ: впродовж 1918-1920 рр. від імені УСРР (нерідко у спілці з РСФРР) в різні країни було направлено сотні нот, відозв, пропозицій². Оскільки Радянська Україна ніким, крім Радянської Ро-

---

добу (1917- -1939) / НАН України, Ін-т історії України. К., 2021. 620 с.; Національна стійкість України: стратегія відповіді на виклики та випередження гібридних загроз: національна доповідь. К., 2022. 552 с.

¹ Див., напр.: Осташко Т. Соловйова В. Дипломатичні представництва УНР у країнах Західної Європи (1917-1923 рр.) // Проблеми вивчення історії Української революції 1917- 1921 рр. К., 2002. С. 187-230; Соловйова В. В. Дипломатична діяльність українських національних урядів 1917-1922 рр. К., 2006. 252 с.

² Українська РСР на міжнародній арені. Збірник документів (1917-1923 рр). К., 1966. 668 с.

сії й інших радянських республік не визнавалася, реальною реакцією (мова про зустрічні документи-відповіді) були нечасті зворотні демарші. Однак, інформація про Україну і стан справ у ній все ж у такий спосіб пробивала собі дорогу у зарубіжжя. А з кінця 1920 р. починається і процес фактичного офіційного визнання УСРР за суб'єкта міжнародних відносин, що продемонстрували мирні переговори між Польщею, РСФРР і УСРР у Мінську і Ризі.

З кінця 1919 р. сепаратну від керівних установ Української Народної Республіки почали здійснювати функціонери Західно-Української Народної Республіки, які зреклися офіційної назви своєї державності й іменували себе Галицькою республікою, що, втім, мало на кого справляло враження й лише шкодило справі української соборності.

Включити в предметний аналіз подробиці згаданого напрямку розвитку дипломатичних відносин також неможливо.

То ж, зважаючи на набутки наявної історіографії, їх неодмінне конструктивне використання, видається можливим і виправданим (зрештою є й певний ліміт видання) розкривати історичні події в першій главі монографії дуже коротко, буквально «пунктирним способом». Додатковим аргументом може слугувати й те, що предметніше необхідні фактологічні моменти планується висвітлювати в наступних главах. Щоправда, в деяких, здебільшого спірних випадках, робляться винятки й привертається увага до детальнішої аргументації позицій, з яких видається конструктивніше, перспективніше підходити до аналізу й оцінки важливих, однак часто суперечливих у проявах моментів, до того ж нерідко «заплутаних» в історіографії.

Що ж до першої складової, яка видається особливо важливою, висхідною для осягнення суті проблеми, її глибини і смислів, а саме – теоретичного обґрунтування стратегії і тактики національного самоствердження, що взагалі може розглядатися як значною мірою тотожне змісту і спрямуванню тогочасної національної ідеї¹, є сенс зупинитися більш детально, ґрунтовно. Тут увага фокусується на тому, що залежало, передусім, від самої нації, від її ідейних проводирів – еліти.

Звісно, пропонується далеко не повна, вичерпна, всебічна «специфічна інвентаризація» й ретельна ідентифікація комплексних результа-

---

¹ Українська ідея. Постаті на тлі революції. К., 1994. 255 с.; Українська ідея. Історичний нарис., 1995. 132 с.; Українська ідея та її творці. К., 1999. 226 с.

тів двосторонніх відносин з сусідніми й більш віддаленими країнами, а швидше здійснюється спроба «вловити» найістотніше, найвизначальніше, що мало неперехідне значення й пролонгацію в наступні періоди та епохи. Винятки становлять ті епізоди, які, на погляд автора, вимагають або сутнісних уточнень, коригувань, або до того часу просто становили певні «прогалини» у відтворенні минулого досвіду.

Заявлена у назві праці історіографічна складова передбачає рефлексії на наявні праці, як ті, які використовуються у якості нагромадженого спільного надбання, так і на ті, з якими виникають авторські розходження, відмінні тлумачення.

Більш як за п'ятдесятилітній досвід участі в історичних дослідженнях автору пропонованого твору доводилося в різних аспектах і масштабах неодноразово торкатися, правда більше розрізнено, не в комплексі й тих питань, які з необхідністю постають при зверненні до означеної теми¹.

Звичайно, в даній праці використовуються результати багаторічних досліджень, які мали пряме відношення до поставленої проблеми, або ту чи іншу дотичність до неї.

Найчисельніша кількість праць, наукових публікацій стосувалася українсько-російських відносин. Без предметного з'ясування даного напрямку не можна було й думати про скільки-небудь глибоке осягнення революційної доби 1917-1920 рр., періодів що їй передували і хронологічно її продовжили.

Причому, ставилися й розв'язувалися фундаментальні теоретико-методологічні проблеми².

---

¹ Див.: Валерій Федорович Солдатенко. Біобібліографія. Серія «Бібліографія вчених України». К., 2016. 80 с.; Список публікацій В. Ф. Солдатенка в 2016-2020 рр.// Солдатенко В. Ф. Україна: революційна доба й наступні десятиліття: історико-історіографічні есе. К., 2021. С. 505-514.

² Солдатенко В. Ф. Историческое наследие Переяслава и поиск путей разрешения украинско-российских противоречий в XX веке // Историчний журнал. 2004. № 3. С. 13-32; Его же. Федеративная модель национально-государственного устройства в свете исторического опыта российско-украинских отношений // От древней Руси к Российской Федерации. История российской государственности. СПб., 2013. С. 92-107; Он же. Украинские интеллектуалы и поиск модели рационального национально-государственного устройства России: исторический дискурс // Российская государственность: опыт 1150-летней истории. Материалы международной научной конференции (Москва, 4-5 декабря 2012 г.). М., 2013. С. 256-271.

Чимало уваги надавалося з'ясуванню конкретних ситуацій, окремих епізодів¹, особливо суперечливих і кризових, яких чимало було в історичному досвіді².

Досліджуючи, висвітлюючи проблеми пов'язані з Першою світовою війною³, Громадянською війною в Росії й Україні, іноземними інтервенціями, що їх доповнили і стали органічними складовими⁴, поступово дійшло і до розгляду стосунків українства з іншими етнічними спільнотами. Передусім мова йшла про сутність українського питання, його загострення напередодні і в роки Першої світової війни, здійснення Україною перших кроків на міжнародній арені.

Ще під час роботи по збору документальних матеріалів у 70-х рр. минулого століття автору цього твору вдалось натрапити в Держав-

---

¹ Його ж. Трибуна пролетарського інтернаціоналізму. Большевистская пресса в борьбе за пролетарский интернационализм в период подготовки и проведения Великой Октябрьской социалистической революции. К., 1977. 182 с.; Його ж. Борьба большевиков Украины за интернациональное згуртування українських і російських трудящих в период подготовки Великого Жовтня // Український історичний журнал. 1982. № 11. С. 25-37; Його ж. проблеми автономії й федерації в політиці Центральної Ради // Українська Центральна Рада: поступ націтворення та державобудівництва. К., 2002. С. 18-26; Його ж. До історії українсько-російських взаємин 1917 – на початку 1918 рр. // Пам'ять століть. 2003. № 6. С. 52-80; Його ж. Надзвичайне повноважне посольство УСРР до Москви 1918 року // Україна дипломатична. Науковий щорічник. К., 2005. Вип. 5. С. 327-339; Його ж. Федералізм в історії українсько-російських отношений // Росийско-украинское обозрение. К., 2013. № 1. С. 23-31.

² Його ж. Україна і Росія в конфліктах: історичні паралелі і уроки // Державність. 1994. № 1. С. 88-89; Його ж. До конфлікту Раднаркому Росії з Центральною Радою // Події і особистості революційної доби. К., 2003. С. 75-108; Его же. Упущенный шанс достижения мирного соглашения между УНР и РСФСР // Российская история. 2010. № 6. С. 137-155.

³ Його ж. Україна в роки Першої світової війни. // Історія України. Навчальний посібник. К., 1997. С. 177-183. Історія України. Навчальний посібник. Вид. 3-е, доповнене й перероблене. К., 2002. С. 197-209.

⁴ См.: Солдатенко В. Ф. Українська революція. Історичний нарис. К., 1999. 976 с.; Україна в революційну добу. Історичні есе-хроніки. У 4-х т. Т. 1. Рік 1917. Харків, 2008. 560 с.; Т. II. Рік 1918. К., 2009. 411 с.; Т. III. Рік 1919. К., 2010. 453 с.; Т. IV. Рік 1920. К., 2010. 442 с.; Його ж. Революційна доба в Україні (1917-1920 роки): логіка пізнання, історичні постаті, ключові епізоди. К., 2011. 568 с. (2-е вид., випр. і доп. К., 2012. 522 с.); Он же. Гражданская война в Украине. 1917-1920 гг. М., 2012. 672 с.; Он же. Украина в 1917 – 1920 гг. // История Украины. VI-XXI вв. К. -М., 2018. С. 283-312 и др.

ному російському історичному архіві в Санкт-Петербурзі (тоді – Ленінграді) на десятки доволі значних за обсягом папок – справ під загальною рубрикою «Українське питання». Вразила не лише кількість зібраних у них документів, але й їхнє цільове призначення, компонування, зміст. Це були ретельно сформовані іноді щоденні, іноді тижневі, або ж за інші, але нетривалі часові відтинки, регулярні доповіді, записки, звіти царю Миколі II, міністрам закордонних і внутрішніх справ, міністрам оборони і двора, керівникам інших відомств, переважно з інформацією із зарубіжних джерел, що торкалася означеної проблеми. Чималою була питома вага матеріалів дипломатичних, розвідувальних, спеціальних служб про зустрічі, висловлювання, настрої політичних і військових діячів, дипломатів, учених, журналістів, просто значимих особистостей, а також про зміст численних публікацій. В текстах і додатках містились вирізки з преси з перекладами російською мовою, коментарі, оцінки, висновки, прогнози. Пізніше довелося познайомитись з певною частиною згадуваних творів в оригіналах, або у вітчизняних перевиданнях і дослідженнях, хоча залишається враження, що далеко не весь зібраний в історичному архіві арсенал і на сьогоднішній день залишається освоєним бодай на рівні відправних елементів формування «банку даних» з надзвичайно важливих і цікавих питань. На це зверталась увага в деяких публікаціях¹. Хоча дослідницькі інтереси в момент виявлення досить інформаційно цінного джерела були і по суті, й у хронологічному зрізі не дотичними до праць, що тоді готувалися, пізніші звернення до них, зі співвіднесеннями з бібліографічними й історіографічними набутками, показують, наскільки вагомими залишаються згадані архівні матеріали навіть для формування уявлень про дійсні масштаби, значимість в тогочасному геополітичному житті українського питання.

Концентрації зусиль безпосередньо на напрямку, означеному в назві монографії, сприяв багаторічний досвід викладання нормативного синтетичного курсу «Історія України (Дипломатична історія України)» в Інституті міжнародних відносин Київського національного університету імені Тараса Шевченка, плідна твор-

---

¹ Солдатенко. Україна в роки Першої світової війни // Історія України. Навчальний посібник. С. 178.

ча співдружність з професором цього інституту В. Головченком¹. Результатом цілеспрямованих опрацювань широкого кола джерел стало видання доволі значного за обсягом підручника², участь у підготовці двотомного і п'ятитомного енциклопедичних випусків про дипломатію України, багаторічних публікацій методичних посібників відповідного профілю для студентів³.

В полі ретельного аналізу, принципових історичних оцінок постійно перебували проблеми відносин українства з країнами Антанти (Франція, Британія, Росія), Троїстого (з 1917 р. – Четвертого) союзу (Німеччина, Австро-Угорщина, Болгарія Туреччина), а також таких країн як Сполучені Штати Америки, Польща, Чехо-Словаччина, Румунія. Звичайно, основний масив інформації сформувався з джерел вітчизняного походження, хоча немалою мірою залучалися й зарубіжні документальні та історичні видання.

Немало цікавих подробиць, важливих нюансів у площині міжнародних і міжнародних стосунків українців вдалося ввести до наукового обігу під час підготовки до друку біографічних монографій, журнальних публікацій про М. Скрипника, Г. Пятакова, Х Раковського, які були главами урядів радянської України і водночас функціонально вирішували чимало проблем, пов'язаних із міжнародною діяльністю⁴. Чимало сторінок, у яких ідеться про

---

¹ Головченко В. І., Солдатенко В. Ф. Українське питання в роки Першої світової війни, К., 2009. 697 с.; Їх же. Міжнародний контекст українського питання напередодні і в роки Першої світової війни. Українська революція й пошук зовнішньополітичних орієнтацій УНР // Україна в Європі: контекст міжнародних відносин. К., 2011. С. 214-250; Їх же. Україна в контексті світових тенденцій зламу століть // Нариси історії Української революції 1917-1921 рр. В 2-х т. Т. 1. К., 2011. С. 13-86; Солдатенко В. «Українська тема» в політиці держав австро-німецького блоку й Антанти. В 2-х кн. Кн 1. Історичні нариси. К., 2013. С. 80-110

² Головченко В. І., Матвієнко В. М., Солдатенко В. Ф. Дипломатична історія України (XIX – перша чверть XX ст.): навчальний посібник. К., 2011. 568 с. Українська дипломатична енциклопедія. У 2-х т. К., 2004. Т. 1. 760 с.; Т. 2. 812 с.; Українська дипломатична енциклопедія: у 5-ти т. Харків, 2013. Т. 1. 526 с., Т. 2. 494 с., Т. 3. 495 с., Т. 4. 469 с., Т. 5. 477 с.

³ Матвієнко В. М., Солдатенко В. Ф. Методичні поради до вивчення курсу «Історія України (Дипломатична історія України)». Робоча навчальна програма. Навчальна програма. К., 2006-2015.

⁴ Солдатенко В. Ф. Георгій Пятаков: оппонент Леніна, суперник Сталіна. М., 2017. 424 с.; Его же. Христиан Раковский в революционных событиях в Украин-

дотичність до вирішення зовнішньополітичних завдань було присвячено і в численних нарисах про М. Грушевського, В. Винниченка, П. Скоропадського, Д. Дорошенка, В. Липинського, І. Мазепу, В. Прокоповича, інших державних, політичних діячів України¹.

Не раз доводилося повертатися до відтворення окремих надзвичайно складних подій міжнаціональних, міжнародних стосунків, які залишили рельєфний слід в історії України. Прикладом може бути Брестський мир – поокремо і України, і Росії з країнами австро-німецького блоку². Доводилося висловлювати полемічні міркування на видання російських праць про Брестську мирну конференцію 1917-1918 рр³.

Продовженням студій на даному – «глобальному» проблемно-му напрямку стала й порівняно недавня монографія, метою якої ставилося завдання: з'ясувати, як в множинності зовнішньополітичних альтернатив українство на переламному історичному рубежі не просто обирало перспективні стратегічні орієнтації, шляхи свого подальшого історичного поступу⁴.

не (1918-1923 гг.): поиск современных научных акцентов // *Bulgarian Historical Review (Sofiya)*. 2018. Т. 46. № 1-2. С. 92-135; Его же. Высокое стремление. Судьба Николая Скрыпника. М., 2019. 455 с.

¹ Див., напр.: Солдатенко В. Ф. Проект «Україна. Постаті. 1917-1920. Харків, 2012. 511 с.; Його ж. *Gloria mundi*. Українська еліта національного державотворення революційної доби (1917-1920 рр.). К., 1921.344 с.

² Його ж. Перша міжнародна акція УНР- Берестейська угода // *Україна дипломатична*. Науковий щорічник. Вип. II. К., 2001. С. 248-263; Його ж. *Україна і Брестський мир* // *Дзеркало тижня*. 2008. 1 лютого; Його ж. *Берестейський договір: військова складова та її реалізація в Україні* // *Україна дипломатична*. Науковий щорічник. Вип. V. К., 2006. С. 463-489.

³ Солдатенко В. Ф. Рецензія на книгу: И. Михутина. Украинский Брестский мир. Путь выхода России из Первой мировой войны и анатомия конфликта между Совнаркомом РСФСР и правительством Украинской Центральной Рады // *Український історичний журнал*. 2007. № 4. С. 203-206; То же самое (в переводе на русский язык) // *Отечественная история*. М., 2007. № 6 С. 187-189; Его же. Рецензія на монографію: С. Н. Полторака. Брест-Литовск. 100 лет истории переговоров о мире. СПб.: Издательский центр «Остров» 2018. 292 с. // *Гілея*, Науковий вісник. К., 2018. Вип. 133 (6). С. 317-320.

⁴ Его же. *Украина в водовороте внешнеполитических альтернатив*. Историко-историографические эссе. Москва; Берлин: 2021. 670 с.

Вищенаведене, з одного боку, створює певні умови, висхідні позиції для пролонгації обґрунтувань, заявлених, відстоюваних позицій. А. з іншого – дає можливість кожному бажаному ознайомитися з більш детальною і значно ширшою аргументацією щодо низки важливих, принципових сюжетів, які з огляду все на ті ж видавничі ліміти, подаються у даному виданні у зрозумілому лапідарному обсязі.

Вважаючи запропоновані спостереження, міркування, оцінки, висновки і узагальнення науково правомірними, вартими суспільної уваги, автор, природно, не може наполягати на тому, що йому вдалося якнайближче, чи ж то ближче за інших, підійти до історичної істини. Тут цілком логічно передбачити появу реакцій з відмінними точками зору, супутньою аргументацією.

Висловлені критичні зауваження і конструктивні пропозиції будуть сприйняті з вдячністю, розглядатимуться як мотивація до дальших дослідницьких зусиль, пошуків, до активізації фахових плідних дискусій, що, безперечно, стимулюватимуть ефективний історіографічний прогрес.

Не хотілось би скидати з рахунку і сподівань, що наукові напрацювання, висновки з уроків минулого стануть у нагоді тим, хто формує смисли, траєкторії нинішніх і прийдешніх політичних курсів українства у міжнародному, світовому просторі, домагається створення найбільш сприятливих зовнішніх умов для досягнення високих національних ідеалів.

ГЛАВА І.

НАЦІЯ УКРАЇНЦІВ: ДО ФЕНОМЕНУ САМОСТВЕРДЖЕННЯ

Парадоксально, однак сталося так, що чи не найбільшими, найгострішими й найзаплутанішими проблемами історіографії історії України новітнього часу виявилися факти об'єктивно фізичного існування нашої нації, її природного походження, закономірностей і особливостей життєвої еволюції, поступу, притаманних етнічній спільноті (як і будь-якій іншій) характерних, своєрідних рис, здатностей до повноцінної самостійної державної організації, реальної наявності і функціонування останньої.

На наших очах стійка імперська традиція – українського народу ніколи не було, не існує й бути не може – це лише певна частина великої російської, великоросійської нації, наділена в силу певних обставин не найкращими чеснотами – отримала друге й неабияке за масштабами поширення, масову підтримку, «друге дихання».

Загалом це давня історія.

Уже з першими спробами закласти наукові підвалини у вибудову концепції українського народу М. Максимовичем, Д. Бантиш-Каменським відразу, практично паралельно з'явилися оформлені в наукоподібні схеми рішучі сумніви й категоричні заперечення щодо українського феномена як такого. Вони супроводжували в наростаючих прогресіях і появу пізніших українознавчих студій М. Костомарова, М. Драгоманова, В. Антоновича, М. Грушевського, Ю. Бачинського, І. Франка, Д. Дорошенка, Б. Грінченка...

В радянську добу українська нація (жодних сумнівів у її існуванні ніколи не виникало) займала в історіографічних ранжуваннях почесну, другу позицію (після російської – «руського народу») в переліку більше як 120 націй і народностей, які населяли Союз Радянських Соціалістичних Республік. Українській РСР віддавалася «пальма першості» в ініціюванні створення федеративного об'єднання (звісно, відповідно до реального документального забезпе-

чення), а внесок у його зміцнення, перетворення на всемогутню зверхдержаву розцінювався як один з найвагоміших і вирішальних.

Після розвалу Радянського Союзу оцінки почали істотно мінятися. Україна зі здобуттям нею самостійності, незалежності все настійніше почала підозрюватися й відверто кваліфікуватися як головна винуватиця «найбільшої трагедії ХХ століття» – краху СРСР. Під вогонь критики потрапили й вожді Жовтневої революції, творці радянського ладу, більшовики, які нібито припустилися тяжкої стратегічної помилки, наділивши українців правом на створення рівноправної республіки – серйозного і справді латентно небезпечного суб'єкта. І мало кого бентежить, що в даному випадку дедалі реабілітується поняття імперськості. В ньому наполегливо відшуковуються позитиви, «світлі» прояви, виправдання

Кількість публікацій, виступів з різних, в тому числі й найвищих трибун, засобів масових інформацій з успадкованим крайнім, войовничим нігілізмом щодо українства неймовірно зросла й істотно поширилася в наші дні, в умовах жадливої кривавої війни Російської Федерації проти суверенної України. Залишимо ставлення до висунутих претензій і причин, які детермінували лихо, міркування на кшталт тих, що Україні просто не поталанило – вона стала плацдармом, де схрестилися списи «колективного Заходу» з відроджуваною могутністю Росії. Українцям від того «не легше» і їх подібні «реалістичні заспокоєння» влаштувати ніяк не можуть. Звісно, це предмет окремої спеціальної розмови, що виходить за межі окресленої в назві книги теми.

Водночас видається зайвим опускатися до рівня наукового діалогу з приводу масово продукованих, примітивних, вигаданих, штучних, кон'юнктурних схем. Вступати з ними в повноцінну полеміку – означало б «пійматися» на свідомі інтелектуальні провокації, втрачати самим ґрунт реалізму й науковості, втягуватися в заздалегідь безрезультатні суперечки зі скандально-спекулятивним забарвленням.

Щоправда, не можна з прикрістю не згадати й того, що частина вітчизняних опонентів давніх і новітніх великодержавних концептів не втрималася від спокуси змоделювати «у відповідь» низки умоглядних наукоподібних версій. За ними українці взагалі й ніколи, починаючи з міфічних «укрів» не мали нічого спільного з ро-